

**YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG’U BILIG” ASARINING
O’RGANILISHI BO’YICHA QO’SHIMCHA MA’LUMOTLAR**

Abdurahmonova Muazzam Abdusalim qizi

Toshkent viloyat Olmaliq shahar 1-IDUM

Ona tili va adabiyoti fani o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola mumtoz adabiyotdagi tasavvufiy g’oya va timsollarga ega bo’lgan asarlar mohiyatini tushunish va izohlash, badiiy asarlardagi munosib namunalarga tayangan holda o’zida yuksak insoniy fazilatlarni tarbiyalashga intilish; asardagi milliy ruh, o’zbekona insoniy sifatlar hamda chigal munosabatlarda o’z hayotiy tajribasi va asar tasvirini qiyoslagan holda baho bera olish. Badiiy asar qahramoni ruhiyatini anglash va faol munosabat bildira olish haqida.

Kalit so'zlar: Adibning portreti, slaydlar, oyto’ldi nomi, arg’uvon, salohiyat, andisha.

Kirish:Ulug’ adib va shoir Yusuf Xos Hojib qalamiga mansub “Qutadg’u bilig” turkiy tilda yaratilgan she’riy shoh asardir. Uni qomusiy asar deb atasak bo’ladi. Chunki “Qutadg’u bilig” da xalq hayotining barcha tomonlari o’z aksini topgan. Unda ezgulik, insonparvarlik g’oyalari ta’sirli ravishda bayon etilgan. Bu kitob juda azizdir. Bu kitobni o’quvchi va baytlarining mag’zini chaquvchi kishi kitobdan ham azizroqdir. Kitob qaysi yurtga, yo qaysi iqlimga yetib borsa, g’oyat yaxshiligidan, nihoyatda darajada ajibligidan o’sha ellarning donishmandlari, olimlari uni matlub ko’rishgan.

Asosiy qism: Bu kitobni yozgan kishi Balosog’unda tug’ilgan, sabr – qanoat sohibidir. Ushbu kitobni Qoshg’arda yozib tugatib, Mashriq podshohi Tavg’ochxon huzuriga keltirgan, podshoh uni taqdirlab va e’zozlab saroyida Xos Hojiblik lavozimiga tayin qilgan. Shuning uchun u Yusuf Ulug’ Xos Hojib nomi bilan mashhur bo’lgan. Bu kitob quyidagi qahramonlari bilan qadrlidir: biri – adl, ikkinchisi davlat, uchinchisi – aql, to’rtinchisi – qanoat. Yana bularning har biriga turkcha nom berilgan. Adlga – Kuntug’di “elig” nomi berilib, “podsho” o’rnida tutilgan; davlatga – Oyto’ldi nomi berilib, vazir lavozimiga qo’yilgan; aqlga – O’gdulmish nomi berilib, vazirning o’g’li o’rnida tutilgan; qanoatga – O’zg’urmish nomi berilib, O’gdulmishning qarindoshi deyilgan.

Kitobda ular orasidagi suhbat munozara va savol – javob tarzida hikoya qilingan.

“Qutadg’u bilig” da insonning qadr – qimmatini bilim bilan belgilanishi, tilning fazilatlari, foyda va zararlari haqida ...

Olamga odamzod sara mavjudot sifatida keldi , u salohiyat , bilim va zakovatga ega bo’ldi .

Unga tabiat aql va on ato qildi , so’zlash qobiliyatini berdi, uni andisha , xushxulq va go’zal fe’l bilan ta’minladi .

Unga bilim hadya qildi , shu tufayli inson ulug’likka erishdi , zakovatlar ato qildi, shu tufayl inson chigal jumboqlarni hal qildi .

Tabiat kimga zakovat , aql – idrok , bilim bersa , u ezgu ishlar qilishga qo’l uradi Bilimning buykligini va zakovatning ulug’ligini anglagin , bu ikkalasiga ega bo’lgan sara kishilar ulug’likka erishadilar .

Zakovatlilar uqadilar va bilimlilar biladilar , bilimli va zakovatlilar tilaklariga yetadilar.

Bilim haqida nimalar deyilgan , bu so’zning ma’nisini chaq , bilimli kishilardan balo – ofatlar yiroqlashadi .

Zakovat va bilimning ochqichi tildir , odamni yorug’likka boshlovchi til – ravon tilni o’rgangin.

Odamni til ulug’laydi , uni baxtiyor qiladi , uning boshiga balolar keltiradi .

Til qafasda yotuvchi arslon kabidir , qafasdagi g’addor vahshiy boshinga yetishi hech gap emas.

Sen o’zingning eson – omonligingni istasang , tilingdan zinhor yaramas so’zlarni chiqarmagin.

Bilib – tushunib so’zlangan so’z donolikdan dalolatdir , nodon – johilning so’zi o’z boshini yeydi.

Ko’p so’zlashdan ortiqcha naf ko’rmaganma , so’znin ko’pidan foyda ham topmaganman.

So’zni ko’p so’zlamasdan biroz oz so’zlagin , ming so’zli chigalni bir so’z bilan yechgin .Odam so’z tufayli ulug’likka erishadi , podsho bo’ladi , ko’p va ortiqcha so’z esa yuzni yerga qaratadi.

Haddidan ortiq so’zlaganlarni ezma deyiladi , shuningdek hech so’zlamaganlarni gung deb ataladi .Madomiki shunday ekan , o’rtacha yo’riqqa amal qil , o’rtacha yo’riqqa amal qilgan odam yuksaklikka erishadi .

Odami ikki narsa tufayli qarimaydi : biri yaxshi fe’li , ikkinchisi esa ezgu so’zi .

Odami tug’iladi va o’ladi , uning so’zi qoladi , inson o’ladi , uning nomi mangu qoladi , buni unutma .O’zinga o’lmas mangu nom istasang , fe’lingni va so’zingni ezgu tutgin , ey dono.Odamdan odamga meros bo’lib so’z qoladi , bu meros qolgan pand – nasihatlariga amal qilinsa nafi behisob bo’ladi .

So’ngra shunday sifatlarga ega bo’lgan kishi nimalarga sazovar bo’lishi haqida bahs –munozara tashkil qilinadi . O’quvchilar javobidan keyin bilim va zakovat egasi erishi mumkin bo’lgan yutuqlar birgalikda tahlil qilinadi . O’quvchilar tomonidan aytilganlar , biz istagandek ravon , silliq bo’lmasligi tabiiy . Balki bu fikrlar shunisi

bilan go'zalroqdir . Chunki , ular o'quvchilarning o'z fikri , o'z so'zi o'z mulohazasi bo'lganligi bilan qadrlil . Mana shu harakatlar o'quvchini bora – bora fikr kishisiga aylantiradi . Fikr kishisi bo'lish bilan birga uning taffakkuri kengayadi.

Asarning qolgan qismlarini o'rganishda mustqail fikrlashga undovchi o'ziga xos usullarni qo'llasak , tabiiyki , dars samaradorligi oshadi . egallanishi lozim bo'lgan bilim o'quvchilarning o'zlari tomonidan o'zlashtirilsa foydaliroq bo'ladi .

O'zlari bevosita ishtirok etgan bilim olish jarayoni o'quvchilarga zerikarli bo'lmaydi , malol kelmaydi .

Asar qahramonlarining o'zaro suhbatlari asosida qurilgan . Yusuf Xos Hojib tasvirida Kuntug'di “qilmishlari to'g'ri , fe'li rost , tili chin , yetuk , ko'zi va ko'ngli boy , bilimli , zakovatli , hushyor , yomonlarga misli bir olov edi ”.

Oyto'ldi – vazir , ayni paytda Davlat ramzi . Uning fe'l – atvorida barcha ezgu hislatlar mujassam . Shunga qaramay , davlat alohida e'tiborni ham talab qildi . Yusuf Xos Hojib bunday mulohazalarni o'z qahramonlarini so'zlatish orqali ko'rsatib beradi.

Kuntug'di ezgu kish hech qachon o'z tabiatini o'zgartirmaydi , chunki yaxshi qiliq oq sut bilan kirsak , o'lim kelib tutmaguncha o'z tarzini buzmaydi , deb uqtiradi .

Oyto'ldi butun umrini el – yurt ishiga , mamlakat ravnaqiga , yurtda tinchlik , osoyishtalik va farovonlikni yuksaltirishga sarflaydi . Ammo voqealar davomida vafot etadi . Aslida , bu davlatnin bebaqoligiga ishoradir .

Davlatga Oytoldi degan nomning berilishi ham ramziy – majoziy ishoralarga boy. Ular yuqoridagi matnlarda mazmuniga singdirilgan .

O'gdulmish – asardagi eng faol qahramon . U – Oyto'ldining o'g'li . O'gdulmish so'zining ma'nosi o'g bilan bog'liq . U aql , idrok ma'nosiga ega . O'gdulmish “aql bilan ziynatlangan “demakdir .

Elig bilan savol – javoblarda O'gdulmish turli – tuman kasb – hunar egalarining fazilatlarini haqida gapiradi . Uning bek , vazir , elchi , kotib xazinachi va boshqalar haqidagi fikrlari hayotiyli , pand- u o'gitlarga boyligi bilan ajralib turadi .

O'zg'urmish so'zining ma'nosi “ hushyor qiluvchi “ , “sergaklantiruvchi ” degani. Uning zo'hd qiyofasida ko'rinishida shu ma'noga uyg'unlik bor . U behuda ishlar bilan band bo'lish , har xil mayda – chuyda orzu – havaslarga ovunib umrini behuda o'tkazib yuborishdan ogohlantiradi . Mudrab borayotgan tuyg'ularni sergaklantiradi . Dunyoda faqat davlat yoki aql bilan bitirib bo'lmaydigan ishlar ham borligidan , inson ko'nglida nozik tuyg'ular mavjlanib turishidan xabar beradi , shu tuyg'ularga beparvo bo'lmaslikka undaydi , umrini behuda o'tkazmaslik uchun hushyorlikka chaqiradi .

Bir obrazga turli o'xshatishlarni keltirib izohlash ham “ Qutadg'u bilig ” badiiyatiga xos xususiyatdir .

Masalan , kishining yuzi suyak , oy , osh , arg'uvon , bo'zga o'xshatiladi . Suyak or – nomussiz kishiga nisbatan qo'llanadiki , bu bilan shoir uning hech kimga

keraksizligi , tashlandiq narsa barobaridagi shaxs ekanini uqtiradi . Oy esa Sharq adabiyotida yuz go’zalligining ramzidir . Yuzning oshga o’xshatilishi kishi tashqi ko’rinishining yoqimligiga ishora , Arg’uvon – qizil yuz timsoli . Qizl yuz esa go’zallikning o’ziga xos “ o’lchov birligi” dir . Bo’z qo’rqib ketgan yoxud noqulay ahvolda qolgan odam yuzining belgisi sifatida keladi .

Bu hodisani lashkarboshiga nisbatan qo’llangan tashbehlar silsilasida ham ko’rish mumkin . ularda lashkarboshining kuchliligi , yovga dahshat solishi arslonga , doimiy hushyorligi zag’izg’onga , baquvvatligi qoplonga , hujumkorligi va dushmanga hamlasi to’ng’izga , mardanovarligi bo’riga , jang taktikasidagi mohirligi , hiyla va tadbirkorligi tulkiga , shiddati ayiqqa, qasoskoligi qo’tos va tuya erkagigerkagigi , tunlari hushyor va bedorligi ukki- bo’yo’g’liga o’xshatiladi .

Darslikda berilgan ma’lumotlar asosida o’quvchilar bilan quyidagi topshiriq va mashqlarni bajaramiz .

Xulosa: Bularning hammasi shuni ko’rsatadiki , “Qutadg’u bilig” – turkiy tildagi dastlabki yirik yozma doston , o’zida turkiy xalqlar og’zaki ijodi an’analarini juda kuchli ta’sirini saqlagan .

Adib hikmatlari o’qib bir narsaga amin bo’lasiz : U hayotni sevadi, umrning har bir daqiqasini qadrlaydi , g’animat biladi . Shuning uchun ham har qanday og’ir kunlarda yashashga intiladi , izlanishdan to’xtamadi , kelajak avlodga o’z tajribalarini pand – nasihatlarini yetkazishga intildi .

Foydanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. A.Qayumov. Qadimiyat obidalari. T., 1972.
2. B.To`xliev. O`zbek adabiyoti. 9-sinf. Darslik. T., 2000.
3. 11-sinf adabiyot darsligi
4. I.A.Karimov. Istiqlol va ma`naviyat. Toshkent, 1994.
5. R.Vohidov, H.Eshonqulov. Mumtoz adabiyot-hikmat xazinasi. Buxoro, 2001.
Qutadg'u bilig haqida aytgan fikrlari.